

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

Гілея

*Науковий вісник
збірник наукових праць*

- *Історичні науки*
- *Філософські науки*
- *Політичні науки*

Випуск 122 (№ 7)

Київ – 2017

ISSN 2076-1554

Natsional'nyy pedahohichnyy universytet
imeni M. P. Drahomanova

VHO Ukrayins'ka Akademiya Nauk

Vydavnytstvo «Hileya»

Hileya

*naukovyy visnyk
zbirnyk naukovykh prats'*

- *Istorychni nauky*
- *Filosofs'ki nauky*
- *Politychni nauky*

Vypusk 122 (№ 7)

Kyyiv – 2017

время управления сахарным заводом в Ражгороте, 27 ноября 1858 – 22 августа 1859 г.

19. F.442 «Kanceljarija Kyi'vs'kogo, Podil's'kogo i Volyns'kogo general-gubernatora». – Op.34. – Spr.1304. – Ark. 1–73. Delo o zahvate pomeschikom s. Zhizhny Parfenovim dlja svoego saharnogo zavoda mashin, prinaldlezhashhих kupcam Bergishtejniam i sledovavshim v g. Umani, 19 nojabrja 1858 g. – 5 aprelja 1858 g.

20. Mashkin O. M. Inozemci v social'no-ekonomichnomu zhytti Ukrai'ny kincja XVIII – pershoi' polovyny XIX st.: [monografija] / Oleksandr Mashkin, NAN Ukrai'ny. In-t istorii' Ukrai'ny; Vidp. red. O. P. Rejent. – K.: In-t istorii' Ukrai'ny NANU, 2008. – 449 s.

21. Orlyk V. M. Inozemni pereselenci j kolonisty v podatkovij polityci Rosijs'koi' imperii' u kinci XVIII – seredyni XIX stolittja / V. Orlyk // Etnichna istorija narodiv Jevropy. – 2007. – Vyp.23. – S.149–156. – Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eine_2007_23_26.

22. Mel'nyk L. G. Promyslovij perevorot v Rossii' i na Ukrai'ni [Tekst] / L. G. Mel'nyk; V-vo vyssh. i sered. spec. osvity URSS, Kyi'v derzh. Un-t im. T. G. Shevchenka. – K.: [b. v.], 1969. – 68 s.

23. Kaz'myrchuk G. D., Solovjova T. M. Social'no-ekonomichnij rozvytok Pravoberezhnoi' Ukrai'ny v pershij chverti XIX stolittja / G. D. Kaz'myrchuk, T. M. Solovjova. – K.: Mizhnarodna finansova agencija, 1998. – 174 s.

24. Jastrebov F. I. Narysy z istorii' Ukrai'ny. Vyp.8: Jastrebov F. Ukrai'na v pershij polovyni XIX stolittja / AN URSS. Instytut istorii' Ukrai'ny; Vidp. red. S. N. Bjelousov. – K.: Vyd-vo AN URSS, 1939. – 274 s.

25. Nesterenko O. O. Rozvytok promyslovosti na Ukrai'ni [V 3 ch.]. – Ch.1: Remeslo i manufaktura / Vidp. red. L. E. Gorelik. – K.: Vyd-vo AN URSS, 1959. – 496 s.

26. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii. T. X. Ch.1. Kievskaja gubernija. – SPb.: Tip. Departament general'nogo shtaba, 1848. – 871 s.

27. Plevako O. Do materialiv z istorii' cukroburjakovoi' promyslovosti Ukrai'ny // Ukrai'na. – 1925. – Kn.5. – S.90.

28. F.442 «Kanceljarija Kyi'vs'kogo, Podil's'kogo i Volyns'kogo general-gubernatora». – Op.800. – Spr.322. Svedenija o kolichestve sveklosaharnyh zavodov i kolichestve vyrabatyvaemogo sahara v Kievskoj gub., 1850–1851 g.

29. Dovzhuk I. V. Cukrova promyslovist' Naddniprovs'koi' Ukrai'ny v seredyni XIX st. / I. Dovzhuk // Naukovi praci istorichnogo fakultetu Zaporiz'kogo derzhavnogo universytetu. – Zaporizhzhja: Prosvita, 2005. – Vyp. XIX. – S.101.

30. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii. T. X. Ch.3. Volynskaja gubernija. – SPb.: Tip. Departament general'nogo shtaba, 1850. – 158 s.

31. Donik O. M. Promyslove pidpryjemnyctvo dvorjanstva Ukrai'ny v XIX st.: urjadova polityka, osoblyvosti rozvytku, galuzevi naprjamky / O. M. Donik // Ukrai'ns'kyj istorichnyj zhurnal. – 2007. – №5.

32. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii. T. X. Ch.2. Podol'skaja gubernija. – SPb.: Tip. Departament general'nogo shtaba, 1849. – 284 s.

33. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii. T. XII. Ch.2. Chernigovskaja gubernija. – SPb.: Tip. Departament general'nogo shtaba, 1851. – 194 s.

34. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii. T. XII. Ch.3. Poltavskaja gubernija. – SPb.: Tip. Departament general'nogo shtaba, 1848. – 123 s.

35. F.1 «Upravlenie Novorossijskogo i Bessarabskogo general-gubernatora». – Op.1. – Spr. Ed. hr. 4. Svedenija o fabrikah i zavodah v Ekaterinoslavskoj gubernii. – 1844.

36. F.3 «Glavnyj statisticheskij komitet Novorossijskogo kraja». – Op.1. – Spr.83. Svedenija o fabrikah i zavodah v Ekaterinoslavskoj gubernii. – 1848.

37. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii. T. XI. Ch.4. Ekaterinoslavskaja gubernija. – SPb.: Tip. Departament general'nogo shtaba, 1850. – 207 s.

38. F.1 «Upravlenie Novorossijskogo i Bessarabskogo general-gubernatora». – Op.192. – Spr. Ed. hr. 48. Vedomosti o sukunnoj fabrike prinaldlezhashhej P. A. Strukovu v Ekaterinoslavskoj gubernii. – 1848.

39. F.3 «Glavnyj statisticheskij komitet Novorossijskogo kraja». – Op.1. – Spr.83. Svedenija o fabrikah i zavodah v Tavricheskoj gubernii. – 1848.

40. Voenno-statisticheskoe obozrenie Rossijskoj imperii. T. XI. Ch.2. Tavricheskaja gubernija. – SPb.: Tip. Departament general'nogo shtaba, 1849. – 339 s.

41. F.1 «Upravlenie Novorossijskogo i Bessarabskogo general-gubernatora». – Op.1. – Spr. Ed. hr. 4. Vedomost' o fabrikah i zavodah v Hersonskoj gubernii. – 1844.

42. Shtukenberg A. I. Statisticheskie trudy Ivana Fedorovicha Shtukenberga. Stat'ja 34: Opisanie Hersonskoj gubernii. – S.–Peterburg, 1859. – 72 s.

43. Zolotov V. A. Vneshnjaja trgovlja Juzhnoj Rossii v pervoj polovine XIX veka. – Rostov-na-Donu, 1963. – 102 s.

Poloz K. Y., postgraduate student, Department of Social Sciences and Information and Archives, Central Ukrainian National Technical University (Ukraine, Kropyvnytskyi), poloz_katerina@mail.ru

Basic factors for industrial development of Dniper Ukraine in the first half of the XIX century

The presented article is devoted to study the main factors of the backward capitalist transformations in the Ukrainian provinces of the Russian Empire in the first half of the nineteenth century. The relevance of the research is in the fact that nowadays Ukrainian society is experiencing a phase of rethinking of the historical experience of pre-revolutionary Russian Empire in all spheres of practical life. Based on analysis of literature and archival documents in the article deals with the problem of nobility as a factor of industrial development of Dniper Ukraine in the first half of the nineteenth century. There was shown that nobility represented in the country the most prepared layer of society at the beginning of the new socio-economic relations.

In the article the general historical situation of the state of the industrial on Ukrainian earth of the first of XIX century. By writing the article we used such methods as historical, comparison, system.

Keywords: industrial revolution, industry, landlord economy, enterprise, sugar industry.

* * *

УДК 930.2

Гай-Нижник П. П.,
доктор історичних наук, академік Української академії наук, завідувачий відділу історичних студій Науково-дослідного інституту українознавства МОН України (Україна, Київ), Hai-Nyzhnyk@ukr.net

СТАНОВЛЕННЯ УКРАЇНСЬКО-ГРУЗИНСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВЗАЄМИН ЗА ЦЕНТРАЛЬНОЇ РАДИ УНР ТА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ ЗА ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО (1917–1918 РР.)

Вивітлюється процес налагодження українсько-грузинських взаємин за Центральної Ради під час Української Народної Республіки, а також становлення дипломатичних відносин між Українською Державою (за гетьманату П. Скоропадського) та Грузинською Демократичною Республікою.

Ключові слова: українсько-грузинські взаємини, УНР, Українська Держава, Грузинська Демократична Республіка.

Українсько-грузинські взаємини мають давню історію і сягають своїх витоків ще часів Русі, проте новітнє відродження і поглиблення зв'язків між цими народами могло відбутися на якісно вищому рівні лише із визволенням обох країн з-під гніту імперської Росії. Лютнева 1917 р. революція у Петрограді призвела до падіння самодержавства Романових, краху імперії, посиленню відцентрових процесів в Росії та відродження національних автономно-федералістських рухів, які досить швидко набули не лише виразних культурно-просвітницьких ознак, а й окремих соціально-політичних характеристик із певними самостійницькими осередками. Настав швидкоплинний процес становлення колишніх російських колоній на шлях відновлення власних національних держав. Не були винятком у цих динамічних перетвореннях й український та грузинський народи.

Українсько-грузинське політичне зближення розпочалося із самого початку падіння царату. Так, наприклад, вже 19 березня 1917 р. представник грузинських організацій у Ростові разом із французьким консулом

вітали 10–ти тисячну маніфестацію українців із домаганням автономії України у федеративній Російській Республіці [30]. На початку квітня делегат від київських грузинських організацій – п. Коіава був делегатом Українського Національного Конгресу у Києві й 7 квітня 1917 р. виголосив на ньому промову російською мовою [4]. 8 квітня у своєму привітанні Національному З'їзду він, зокрема, зазначав: «Ви, українці, і ми, грузини, особливо близькі одні до одного. Наша минула доля однакова. Україна та Грузія приєдналися до Росії з тією умовою, що вони збережуть повне право національного самовизначення, але неварти правителі Росії порушили договір й прагли нас задушити. Коли говорять: «Україна воскресла», я кажу: «Вона не вмирала ніколи, та лише тепер світлі її життя». Наші серця, сповнені радістю, разом з вами кричать: «Хай живе вільна Україна! Хай живе Федеративна Республіка!» [4].

На початку серпня 1917 р. Комітет Грузинського військового союзу звернувся телеграфом до Української Центральної Ради з проханням допомоги поінформувати воїнів–грузинів, які перебували на території України, що 22 серпня у Тифлісі відбудеться Всеросійський з'їзд грузинів–військових. Тож Мала Рада Центральної Ради ухвалила вжити заходів, аби повідомлення про цей з'їзд були надруковані у газетах [26].

Представники грузинського народу брали участь у З'їзді Народів, що відбувався з 8 по 15 вересня 1917 р. у Києві [27]. На цьому конгресі представник грузинської націонал–демократичної партії І. Мочаваріані також нагадав, що і Грузія, і Україна свого часу пристали до спілки з Росією, але Росія Романових обернула ту спілку в неволю. «Тепер ярмо скинуто і треба думати не про те, щоб розірвати старі договори, а про те, щоб ці договори поновити, – заявив він. – Потрібна міцна організація і об'єднання національностей, щоб добитись визволення своїх країн, бо ніяка велика держава, а особливо малокультурна, не признає по добрій волі прав малих народів» [27].

Інший грузин, соціаліст–федераліст Й. Бараташвілі у своїй запальній промові вказував, що «грузинський народ жив в братській згоді зі всіма народами, а передусім, з мусульманськими народами Закавказзя. Новий революційний уряд не зумів усунути перешкод, які утруднюють дорогу до будови нового життя. Правда, старий режим оставив по собі трудне положення, але народи Росії в силі розв'язати ті складні питання, коли візьмуться за це одноставно. Для цього треба об'єднати всі живі сили під гаслом рівності, братства та взаємної любові...

Українська демократія зуміла згуртувати всі свої стремління коло одної основної задачі, а саме – коло здобуття автономії, яку вона вже на ділі має. І саме Рада скликає З'їзд народів, а не уряд, який зайнятий нібито важнішими справами, але якими, то ще невідомо. Ми стоїмо перед великою небезпекою, як із зовні, так і всередині, а спосіб рятунку – це новий децентралізм держави, який не означає розпаду» [23]. Наприкінці він запросив усіх присутніх, після того, як усі народи досягнуть своєї мети – самовизначення, завітати у вільну Грузію [27]. Дещо пізніше, 7 листопада 1917 р., на засіданні Малої Ради він, як член Ради Народів, такими словами вітав щойно прийняте проголошення Української Народної Республіки III Універсалом

Центральної Ради: «Слова і промови блякнуть перед тим Універсалом, якого тут було проголошено, але я не можу утриматись, щоб не привітати від імені грузинів–федералістів цей найбільший історичний акт.

Центральна Рада розрубала цим актом Гордіїв гудз і український народ тепер вільний. Той централізм, що був джерелом утисків над народами, Центральна Рада роздушила і стерла.

Звалено той стовп, на якому стояв імперіалізм Російської держави... Революція творить нові закони, і на підставі законів революції Україна стала вільною. Народ український вибрав собі шлях, з якого починається нове життя. Хто хоче зміцнити на землі волю і справедливість, той повинен йти з українським народом і з Українською Республікою... Я хочу, щоб Україна була тою камінною скалою, на яку б спирались всі народи. Нехай живе Українська Республіка!» [28].

Невдовзі, 11 листопада 1917 р., на надзвичайному засіданні Малої Ради з приводу законопроекту про вибори до Українських Установчих зборів із привітанням від імені грузинів Києва виступав Нотадзе. Він зачитав резолюцію, в якій зібрання столичних грузинів без різниці партій засвідчувало «свою щирю і безмежну радість з приводу проголошення Української Народної Республіки», а далі – висловило певність, «що піднятий вами прапор – символ федерації – не лишиться самотнім і що другі народи так само свідомо і гордо піднесуть цей прапор» [24].

Спроби ж встановити дипломатичні стосунки Грузії з Україною датуються ще груднем 1917 р. Саме тоді І. Лордкіпанідзе, депутат Всеросійських Установчих зборів, що перебував в Одесі, був уповноважений Національною Радою Грузії виконувати обов'язки військового комісара при уряді УНР. У січні 1918 р. І. Лордкіпанідзе (у зв'язку з від'їздом до Петрограда) передав свої повноваження Д. Вачейшвілі.

9 січня 1918 р. Д. Вачейшвілі звернувся до очільника українського зовнішньополітичного відомства О. Шульгина з проханням дозволити громадянам Грузії зберегти особисту зброю для самозахисту. При цьому грузинський військовий комісар недвозначно зауважував, що в його країні «проживає не одна тисяча громадян–українців, котрі жодних обмежень громадянських прав ще не підлягали і підлягати не будуть» [40, арк. 1–13в]. Незабаром, 13 січня 1918 р., у Києві було створено Грузинський військовий комісаріат. Уряд УНР визнавав його повноважним органом Національної Ради Грузії.

Того ж дня було розроблено й ухвалено проект угоди між урядом УНР і військовим комісаром Грузії щодо питань формування в Україні грузинських військових підрозділів й передислокації їх на Батьківщину для боротьби із турецькими військами та збільшовиченими збройними загонами [21, с. 163–164]. Під час перемовин Д. Вачейшвілі пропонував аби грузинські загоны «зберегли озброєння, матеріальну частину, кінний склад та інше майно», якщо таке було в наявності в частині, якщо ж ні – то їх мало би усім цим забезпечити власним розпорядженням українське Військове міністерство. Утім голова зовнішньополітичного відомства УНР О. Шульгин своєю резолюцією поставив під сумнів

задоволення такого прохання, як і не погодився на наполягання занотувати в угоді, аби у разі підписання Українською Народною Республікою мирного договору з Центральними державами її уряд зобов'язався «надати у двомісячний термін рухомий склад для переправлення всіх грузин–воїнів та призваних громадян на тих же умовах за межі України» [40, арк. 7].

Натомість члени української частини комісії поставили свою вимогу про те, що «всі витрати, пов'язані з утриманням, як грузин–воїнів, так і щойно призваних грузин, повертаються Україні або із загальнодержавного фонду тієї федерації, в котру увійде Грузія, або Національною Радою Грузії в розмірі, визначеному спеціальною комісією з представників обох націй» [40, арк. 6зв]. В угоді, власне, йшлося: а) про формування частин на території України з воїнів–грузинів, які знаходилися за умовами військового часу на Україні й на Українському фронті; б) про перевезення цих частин у міру їхнього формування на територію Грузії; в) у разі оголошення мобілізації Національною Радою Грузії, про формування з призваних грузин, які знаходилися на території України, команд і переправлення їх у Грузію [40, арк. 6]. Тоді ж у Києві було сформовано грузинський військовий загін, а усі грузини–військовослужбовці переходили у підпорядкування Грузинського військового комісаріату, якому дозволялося формувати з них військові частини (під контролем Військового міністерства УНР) для відправки на Батьківщину.

Після повернення Центральної Ради та уряду УНР у березні 1918 р. до звільненого від більшовиків Києва представники вірменських і грузинських загонів знов підняли питання про повернення своїх підрозділів на Кавказ. Тож 13 березня 1918 р. Рада народних міністрів УНР повернулася до питання перебування національних збройних формувань на її терені й вирішила, що усі національні війська з дня демобілізації повинні бути розформовані, а існуючі до цього часу військові частини мали бути розпущені наказом військового міністра УНР. Цим частинам гарантувався вільний виїзд за межі України в ешелонах без зброї. Що ж до фінансового забезпечення, то українські міністри постановили, що «ця справа може бути налагоджена лише в порозумінні з тим національним чи краєвим урядом, до якого призначаються ці частини» [43, арк. 15–15зв].

За три дні, 16 березня, уряд УНР, розглянувши внесення Міністерства закордонних справ про повернення грузинських і вірменських загонів на Кавказ, підтвердив своє попереднє рішення й ухвалив запропонувати вірменським і грузинським збройним формуванням «виїхати за межі України без зброї» [37, арк. 14]. 19 березня ешелон грузинських військовослужбовців, за згоди українського уряду і німецького окупаційного командування, рушив у дорогу, але ледве дістався станції Знамянка й зупинився. Тож комісар Грузії прохав українське МЗС посприяти «якнайшвидшому й безперешкодному пропускові названого ешелону до кордону України» разом із військовою технікою, а також видати «посвідчення для безперешкодного пропуску через кордон України парламентарів від ешелону для переговорів із більшовиками». Тогочасний керуючий справами МЗС УНР М. Любинський відреагував без проволікань й

розпорядився прийняти прохання Д. Вачейшвілі «до негайного виконання» [41, арк. 12]. У квітні 1918 р. військовим комісаром Грузії в Україні було призначено Н. Брегвадзе, а Д. Вачейшвілі став його заступником, секретарем же – Н. Бокугава. Саме ці особи й узялися в подальшому безпосередньо розв'язувати проблеми своїх земляків в Україні й вирішувати питання їхнього повернення на Батьківщину.

Тим часом 16 квітня 1918 р. на засіданні політичної секції Міністерства закордонних справ УНР заслуховувалася доповідь члена Центральної Ради М. Свідерського, який займався евакуацією майна українізованих частин 5–го армійського корпусу з Трапезунда. Торкаючись грузинського питання, доповідач подав міркування, що грузини не здатні протистояти просуванню турецьких військ, оскільки у них «нема справжнього війська». При цьому він висловив думку про вигідність для України втілення самовизначення й державності Грузії та кавказьких народів, на що, щоправда, не мав великих сподівань через невпинне внутрішню міжнаціональну ворожнечу. М. Свідерський також ствердно відповів за запитання головуючого М. Любинського щодо «розмови про Чорноморську федерацію» під час свого перебування у Закавказзі, додавши, що там вона є бажаною із центром у Києві, або в Севастополі, котрий може стати вільним містом [42, арк. 23–23зв].

Разом з тим варто відзначити й те, що дипломатичні, як і господарчо–торговельні, зв'язки між Грузією та Україною у перші рік–півтора по Лютневій революції в Росії та її фактичній децентралізації розвивалися надто аморфно й так і не набули практичного втілення, а існували швидше в гіпотетичному вигляді непрактичної уяви тогочасних інтернаціонально–федералістських поглядів політичних романтиків, принаймні серед осереддя тогочасних українських революційних діячів. Так, наприклад, голова Центральної Ради М. Грушевський й думати не міг про поширення українського політичного чи економічного впливу у Чорноморському регіоні, а тим паче про «імперіалістичні забаганки до захоплення чужих ринків, до експлуатації культурно відсталих країв як своїх колоній, взагалі до політики економічної експансії» [2, с. 156]. Натомість він очікував настання світової федерації у якій само–собою відбудеться економічне й культурне співробітництво, добровільна кооперація народів Чорного моря, а отже «тісно зв'язавшись між собою, сі чорноморські краї можуть створити незвичайно багату, велику і многосторонню економічну базу» [2, с. 156].

Досить скоро внутрішньополітична конструкція України достеменно змінилася, до влади у Києві прийшли інші люди, з іншим світоглядом та амбіціями. 29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту, за «активного нейтралітету» німецької окупаційної влади, владу Центральної Ради, а відтак і Українську Народну Республіку, було повалено. Постає Українська Держава з ліберально–буржуазною диктатурою у формі Гетьманату генерала Павла Скоропадського.

У Закавказзі ж 26 травня (8 червня) 1918 р. «Актом незалежності» було проголошено про утворення Грузинської Демократичної Республіки¹. В «Акті незалежності Грузії», що був ухвалений Національною Радою, проголошувалося, зокрема, що «Грузинська Демократична Республіка бажає зав'язати добросусідські відносини з усіма членами міжнародної спільноти» [33]. Коаліційний уряд держави очолив Н. Рамішвілі, а міністерство закордонних справ А. Чхенкелі [45, арк. 13]. А за два дні Грузією було підписано із Німеччиною військово-політичний договір, за яким союзницькі (де-юре), та по суті – все ж окупаційні (де-факто), німецькі війська розташовувалися на її території з метою гарантування суспільного порядку та державної незалежності Республіки.

З того часу Грузія, як кілька місяців тому й Україна, вимушено опинилася під протекторатом Німеччини (фактично стала військово-політичним і фінансово-економічним сателітом Центральних держав), позаяк іще 27 квітня (10 травня) 1918 р. офіційні Берлін і Стамбул підписали таємний договір про розподіл сфер впливу у Закавказзі, за яким Грузія визнавалася сферою геополітичних інтересів Німеччини [29, с. 101–102]. Цей факт, власне, не є якимсь незвичним явищем у тогочасній міжнародній політиці (достатньо згадати про аналогічну угоду між Францією і Великобританією від 23 грудня 1917 р. про поділ колишньої Росії на «зони впливу», у якій французька визначалася на захід від rischi: Керченська протока – гирло Дону – Дон – Царицин; британська – на схід від неї, тобто включно із Кавказом і Закавказзям [6, с. 45, 58; 48, с. 30]).

Тим не менш, на той історичний момент обоюдопільне перебування і Києва, і Тифліса (Тбілісі) в орбіті силового тяжіння Центральних держав із центром у Берліні об'єктивно полегшувало Україні та Грузії геополітичну логістику на шляху до взаємного зближення як у міжнародно-політичній площині, так і у горизонтах фінансово-економічної співпраці й у напрямку зародження військово-оборонного проекту, де Києву з очевидних «вагових» вимірів апріорі передбачалася провідна роль. І подальший розвиток подій розвивався саме за цією спіраллю й логікою, а його колапс був зумовлений інтригою історичних обставин як об'єктивного, так і суб'єктивного для обох держав характеру...

6 червня 1918 р. грузинський міністр закордонних справ А. Чхенкелі через повіреного у справах Української Держави в Німеччині О. Козія звернувся до офіційного Києва із дипломатичною нотою. Вона повідомляла про припинення існування Закавказької

Демократичної Федеративної Республіки й про саморозпуск закавказького Сейму та уряду «з огляду на події, котрі виникли разом з наступом сил оттаманських за Кавказом» [45, арк. 13]. Іншою нотою, від 22 червня, поданою міністром А. Чхенкелі, зазначалося, що новоутворена Грузинська Демократична Республіка, яка «хоче організувати свої міжнародні стосунки згідно своїм життєвим інтересам і забезпечення своєї незалежності», просить про визнання її Українською Державою [45, арк. 11]. Цікаво, що у ноті грузини аргументували постановля своєї державності тим, що «об'єднана з Росією політичними договорами, заключеними на те, щоби забезпечити Грузії певну внутрішню свободу і незайманість її території, Грузія швидко побачила свої права потоптаними, свою свободу zagrożеною і свої вольности заміненіми режимом повної анексії» [45, арк. 12–13]. Відтак, йшлося в одній з нот, після падіння царату, розвалу імперії, з огляду на статті Брестського мирного договору між Центральними державами і РСФРР та факту виведення російських військ з Закавказзя «ніякий зв'язок не зв'яже більш Грузії з Росією, вона вільна однині од всіх обов'язків щодо другої держави» [45, арк. 12–13]. Обидві ноты вже 9 червня було передано О. Козієм гетьманському урядові на чолі з А. Лизогубом.

Невдовзі, 4 (17) липня 1918 р. новий грузинський прем'єр-міністр Н. Жорданія надіслав на ім'я українського міністра закордонних справ Д. Дорошенка листа, у якому повідомлялося, що його уряд з метою зміцнення дружніх відносин між державами «призначив своїм представником при українському Уряді громадянина Віктора Васильовича Тевзая і заступником його – громадянина Давида Вісаріоновича Вачейшвілі, котрим і надані особливі повноваження» [45, арк. 18].

Що стосується контактів у сфері фінансів, то, наприклад, ще 29 червня 1918 р. до військового міністра Української Держави звернувся тимчасовий виконуючий обов'язків комісара Грузії в Україні Н. Брегвадзе, який просив «ходатайствовати» перед гетьманською Радою міністрів щодо можливості негайного надання в його розпорядження 50 тис. крб. в рахунок Грузинської Республіки для задоволення елементарних потреб громадян Грузії, колишніх вояків на українському фронті (малися на увазі російські Південно-Західний та Румунський фронти, що пролягали теренами України), величезна кількість яких скупчилася у Києві, Харкові і Ростові та для переправлення їх на Батьківщину [36, арк. 3–3зв].

Вже 15 липня 1918 р. до уваги уряду Української Держави було подано відповідну доповідь українського міністра, який повідомляв про звернення до нього комісара Грузії й просив підтримати «бувших військово-служачих на Українських фронтах і військово-полонених та інвалідів, котрі, дякуючи анархії, яка панує в Російській совітській Республіці, не мають можливості вернутись до своєї батьківщини і терплять багато від матеріального незабезпечення», додаючи при цьому, що вони «брали участь у минулій війні на Українських фронтах і тим в своїм часі оказали Українській Державі не малу поміч» [36, арк. 2]. Український уряд пішов назустріч проханню комісара Грузії (журнал засідань малої Ради міністрів від 16 й 17 липня) [35, арк. 16зв], а вже 20 липня П. Скоропадський затвердив ухвалену

¹ Після більшовицького перевороту в Росії, 28 (15) листопада 1917 р. було створено Закавказький комісаріат – спільний уряд Азербайджану, Вірменії та Грузії, який 23 (10) лютого 1918 р. скликав Закавказький Сейм для правового оформлення міждержавних взаємин народів Закавказзя. Згідно з рішенням Сейму від 22 (9) квітня 1918 р., Грузія спільно із Азербайджаном і Вірменією увійшла до складу Закавказької Демократичної Федеративної Республіки (ЗДФР). 8 червня (26 травня) 1918 р. Грузинською Національною Радою була проголошена Грузинська Демократична Республіка (ГДР). Слід зауважити також на тому, що від травня до жовтня 1918 р. на більшій частині території Грузії перебували німецькі, а з червня до жовтня 1918 р. в Аджарії та на деяких інших землях Грузії – турецькі війська.

Радою міністрів Постанову «Про асигнування в розпорядження Військового міністра 50.000 карбованців для видачі їх в позику Комісарові Грузії», в якій також зазначалося, що позика ця надається «за рахунок Грузинської Республіки» в допомогу грузинським громадянам для повернення їх на Батьківщину [36, арк. 1]. Постанову цю згодом було оприлюднено у «Державному Вістникові» у зв'язку з чим його редакторів було надіслано (29 липня) відповідне розпорядження [36, арк. 4]. Таким чином Україною було офіційно надано грошову безвіссоткову і безтермінову позику Грузії.

Тим часом 25 липня 1918 р. до посла Української Держави в Німеччині барона Ф. Штейнгеля у Берліні завітали «голова особної делегації в Германії» князь Авалов та її член С. Гегечкорі, які підтвердили факт і чинність вищезгаданої ноти міністра закордонних справ Грузії А. Чхенкелі (він тоді також перебував у столиці Німеччини, проте не зміг відвідати гетьманського посла через хворобу). Своєю чергою князь Авалов і С. Гегечкорі знову звернулися до українського представника (цього разу в особі посла Ф. Штейнгеля) з проханням про визнання Україною Грузинської Демократичної Республіки як самостійної держави й, водночас, заявили йому від імені свого уряду, що Грузія не бачить жодних перешкод щодо визнання нею Української Держави.

За підсумками цієї зустрічі Ф. Штейнгель підготував для українського уряду докладний звіт і відправив його з першим же кур'єром до Києва, а між тим вже 30 липня 1918 р. надіслав міністрові закордонних справ Української Держави особисту телеграму у якій з цього приводу, зокрема, зазначав: «З огляду на те, що мені уявляється важливим установити тепер тісні і дружні зносини з грузинським народом, я прошу Вас, Пане Міністре, представити Ясновельможному Пану Гетьману питання про визнання Грузії з Вашим сприяючим заключенням. Для установлення дипломатичних зносин Грузія негайно може командувати свого постійного представника в Київ. Про наслідки прошу не відмовити дати мені відповідь по прямому проводу» [45, арк. 17].

У звіті ж були й міркування щодо української вигоди у перспективі розвитку українсько-грузинських економічних взаємин, а саме:

– Грузія могла б стати для України шляхом до усього Закавказзя й далі у Персію;

– Баку-Батумська залізниця та керасинопровід як зручний засіб до транспортування й отримання нафтопродуктів з каспійської нафти, а відтак й Українська Державна могла б не лише отримувати ці енергоресурси, а й транзитним постачальником їх до чорноморського регіону та Європи;

– країни Закавказзя щорічно потребували близько 200 тис. пудів цукру та 3 млн. пудів пшениці;

– можливість стати експортером-монополістом у постачанні українського збіжжя та сировини через Грузію у Закавказзя, Персію та до східних провінцій Османської імперії тощо [46, арк. 39].

У серпні 1918 р. з Тифлісу до Києва вирушила грузинська дипломатична місія на чолі з членом Національної Ради ГДР, юристом за освітою В. В. Тевзая. Місія мала за мету встановити дипломатичні, торговельно-економічні та культурні взаємини із Українською Державою.

Грузинська делегація вирушила до України в серпні 1918 року. Дипломатична рутинна робота тривала до вересня 1918 р. Зрештою на початку вересня 1918 р., після ґрунтовних, проте порівняно нетривалих перемовин із представниками українського уряду, у столиці Української Держави було офіційно відкрито й розпочало працю дипломатичне представництво Грузії. Очолив грузинське посольство в Українській Державі В. В. Тевзая, його заступником став Д. В. Вачейшвілі, урядовцями для особливих доручень були виконуючий обов'язків комісара Грузії в Україні Н. Брегвадзе та С. Асатіліні, військовим аташе – полк. Кавтарадзе, тимчасово виконуючим обов'язків радника – І. Москалевський, якого від 7 жовтня змінив М. Скобелев, а також інші співробітники: А. Карпович, А. Сванідзе, Г. Мамаладзе, В. Макацарія та ін. [21, с. 175; 45, арк. 25, 27, 33, 34].

24 жовтня В. Тевзая повідомив гетьманського міністра закордонних справ Д. Дорошенка про призначення Г. Хундадзе повноважним представником Грузії при Раді народних комісарів РСФРР й запевнив українського міністра у тому, що Українська Державна «в особі правомочних органів полегшить роботу громадянина Хундадзе при виконанні ним своїх дипломатичних обов'язків» [45, арк. 35].

Структура і штати посольства Грузії в Україні визначилися таким чином: перший і другий секретарі, консульський відділ, військовий аташе з помічником, економічний відділ, прес-бюро. До адміністративно-технічного персоналу належали: комендант будівлі, друкарки, перекладачі, водій автомобіля, кур'єри, допоміжні робітники (загалом – 20 осіб). Посольство містилося у м. Києві на вулиці Караваєвській, 9 (нині – вул. Л. Толстого).

У Києві ж ще з кінця 1917 р. грузинськими студентами друкувалася рідною мовою газета «Зарі» (укр.: «Дзвін»), яким з 1918 р. активно допомагало грузинське дипломатичне представництво в Україні, а також випускалися прес-релізи, що поширювали інформацію про Грузію у київських газетах.

У вересні 1918 р. було відкрито й Генеральне консульство Грузії в Україні в Одесі та Консульство у Харкові¹ на чолі з К. Цагарелі. Утім, ця дипломатична установа на Чорноморському узбережжі України закладалася вже на підготованому ґрунті, а не з чистого аркуша. Ще 9 травня 1918 р. військовий комісар Грузії в Україні Н. Брегвадзе [45, арк. 1], затвердив

¹ У лютому 1919 р. у Харкові більшовики розстріляли грузинського консула в Петрограді Черкезішвілі, який через Україну повертався на Батьківщину.

присяжного повіреного М. Джугелі комісаром Грузії по Одеській військовій окрузі з правами «формувати Грузинські частини й переправляти їх на батьківщину» та «захищати інтереси Грузії й Громадян Грузії у межах Одеської військової округи» [40, арк. 28].

Перші ж публічні згадки про плани заснування грузинського консульства в Одесі з'явилися у міській пресі ще на початку липня 1918 р. [9]. Офіційно ж заснуванням Генерального консульства Грузії в Одесі на чолі з О. Ушверідзе вважається 11 вересня 1918 р., проте широку діяльність свою воно розгорнуло лише від жовтня 1918 року [3; 8; 10]. Генеральне консульство в Одесі розташовувалося спочатку на етапному грузинському пункті на вул. Польській, 3, а з листопада 1918 р. – на вул. Гоголя, 15, з лютого ж по вересень 1919–го (вже за УНР) – на вул. Садовій, 4¹. Виконувачем обов'язків генерального консула було тимчасово призначено і затверджено урядом Грузинської Республіки присяжного повіреного Євсея Ілларіоновича Ушверідзе (був обраний головою консульської колегії дипломатів усіх країн, акредитованих в Одесі). Працівниками Генконсульства були також В. Жоржоліані та Л. Муджирі, який іноді виконував обов'язки генконсула; першим секретарем був Г. Меферт.

З приводу відкриття грузинського Генерального консульства у Південній Пальмірі місцева газета «Одеський листок», приміром, писала: «Найближчим завданням заснування консульства в Одесі є подання допомоги військовополоненим, підданам Грузинської Республіки, що повертаються на батьківщину з полону. Переговори про їхнє повернення велися свого часу із центральними державами і привели до позитивних результатів. Консульство надає людям, що повертаються з полону, приміщення для відпочинку на передавально-етапному пункті при консульстві, надає їм одяг, їжу, гроші та на пільгових умовах влаштовує їм проїзд до Поті. Слід зазначити, що консульство подає допомогу військовополоненим і інших національностей, аж до організації відповідних консульських установ» [33].

На практиці ж, власне, в Одесі грузинське Генеральне консульство з метою захисту прав своїх громадян започаткувало, перш за все, їх реєстрацію (безпосередньо у приміщенні Генконсульства на вул. Польській, 3), а також сприяло самоорганізації грузинської спільноти Одещини, зокрема через проведення, після затвердження статуту, перших зборів національної громади міста у листопаді 1918 р. (тоді вже – на вул. Гоголя, 15). У вересні 1918 р. грузинське Генконсульство навіть зуміло домогтися від одеської митниці спрощення формальностей під час перевезення грузинських товарів [31].

Влітку 1918 р. активізувало свою роботу й українське зовнішньополітичне відомство, що після перших місяців по гетьманському перевороті й організації своїх дипломатичних представництв у Центральних державах намагалося «вислизнути» з об'ємів німецько-австрійської геополітичної опіки, яка більше походила на політику міжнародної ізоляції Української Держави.

Тож, 4 липня 1918 р. гетьманом П. Скоропадським було затверджено ухвалений Радою міністрів Закон «Про заклад Генеральних Консульств² і Консульських Агентств по-закордоном» [13], а відповідною урядовою Постановою «на утримання Генеральних Консулів і Консульських Агентів Української Держави по за межами України на території бувшої Російської Імперії, згідно з штатами, які затверджені 4 липня 1918 року» було асигновано 321 тис. 255 карбованців [14]. А вже 20 липня 1918 р. своїм наказом гетьман затвердив консульським агентом 1–го розряду в Тифлісі Олексія Кулінського³ [38, арк. 114; 39, арк. 143].

15 серпня наказом Міністерства закордонних справ «Про заснування нових консульських агентств» управлінням МЗС Д. Дорошенко, по згоді з міністрами торгівлі і промисловості та фінансів, наказав заснувати консульські представництва Української Держави (номінально з 4 липня) I розряду у 10 містах⁴ (в тому числі у Тифлісі й Батумі) та II розряду у 20 містах⁵ колишньої Російської імперії [15]. Проте практичного відкриття вищезгаданих консульських представництв влітку 1918 р. насправді не відбулося. Їхня діяльність, штати і фінансування почали закладатися лише з 1 вересня 1918 р., а відповідний Закон «Про утворення нових консульських установ Української Держави

² Урядову Постанову «Про тимчасові дипломатичні представництва Української Держави і про асигнування 1,127,072 карбованців 26 коп. на їх утримання» гетьманом П. Скоропадським було затверджено 21 червня 1918 р. [12].

³ Пізніше у Тифлісі на вул. Судовій, 33 відкрилося дипломатичне представництво (Надзвичайна дипломатична місія) УНР в Грузії на чолі з І. Красковським. У лютому 1919 р. з Вінниці до Тифлісу через Одесу (18 лютого) вже їхала українська дипломатична місія у складі 19 осіб на чолі з Л. Лісняком [32]. Саме тоді почали діяти консульства УНР в Тифлісі та Батумі, а пізніше – в Гаграх. Генеральне консульство Української Держави в Тифлісі, яке опікувалося справами Північного Кавказу та Закавказзя, очолював призначений ще за Гетьманату О. Кулінський (М. Чеховський – воєнний аташе). У квітні 1919 р. О. Кулінського довелося звільнити з посади через відсутність особистого авторитету та діяльність, несумісну з консульськими обов'язками. Одна з причин такого рішення полягала у звинуваченні його грузинською стороною в спекуляції й хабарництві, а також у безпідставній видачі українських посвідчень [20, с. 125–126]. Тож МЗС УНР визнало його поведінку як компрометацію консульського представництва та антиукраїнську політику [22, с. 150]. Посаду генерального консула у Тифлісі було доручено Леву Лісняку. При цьому його попередник відмовився здати на зберігання архів консульства до Українського комісаріату на Кавказі [7, с. 77]. У Батумі ж Є. Засядько керував віце-консульством України, а Є. Петренко став консульським агентом 1–го класу у Сухумі [1; 19].

⁴ Йшлося про заснування консульських представництв Української Держави I розряду у Мінську, Вільно, Ризі, Гельсінгфорсі, Самарі, Новочеркаську, Тифлісі, Батумі, Омську і Ташкенті.

⁵ Йшлося про заснування консульських представництв Української Держави II розряду у Ново-Ніколаєвську, Казані, Царицині, Астрахані, Ставрополі, Нижньому Новгороді, Саратові, Катеринбурзі, Орші, Вороніжі, Курську, Пензі, Баку, Семіпалатинську, Бійську, Хабаровську, Владивостокі, Іркутську, Архангельську і Бухарі.

¹ У XIX–XX ст. грузини в Україні мешкали переважно в містах, утворюючи невеликі колонії. Значний відсоток серед них становили службовці, лікарі, адвокати [25].

та асигнування 832.766 карб. на їх утримання» був затверджений гетьманом П. Скоропадським тільки 6 листопада 1918 р. (при цьому скасовувався попередній закон від 4 липня 1918 р.). Отже, підпунктом 17-м пункту 3-го закону від 6 листопада було визначено утворити 25 консульських установ Української Держави, зокрема, «на Кавказі – Генеральне консульство в Тифлісі та віце-консульства в Баку, Єревані та Батум–Поті» [16].

Український же дипломатичний десант прибув на Кавказ вже під «завісу» Гетьманату і за постанови «другої» УНР у складі лише двох осіб – голови Івана Ігнатовича Красковського та урядовця графа Михайла Бенедиктовича Тишкевича. Вже на місці до складу місії було прийнято урядовця О. Євтухова [20, с. 125].

Проте не можна сказати, що увесь цей час у закавказькому регіоні Українська Державна та її громадяни не мали свого представника. Українські інтереси в Тифлісі представляв Закавказький український комісар Григорій Хименко, а в Єревані – уповноважений ним 22 травня 1918 р. голова Ради єреванського товариства «Просвіта» Володимир Гірченко [44, арк. 29]. Зауважу також і на тому, що у Грузії поважну роль відіграла Українська Рада, що за допомогою українського представництва видавала власну газету (редактор С. Чалий), у якій широко висвітлювалися питання взаємовідносин двох народів, щоденне життя українців у Грузії, публікувалася інформація з України тощо. Взагалі ж, як свідчив український посол у Туреччині О. Лотоцький, тоді на Кавказі було багато українського елементу – по великих містах (Тифліс, Батум, Сухум, Баку) і цілі колонії – в колишніх Тифліській губернії, в Сухумській окрузі й особливо в Мугані (біля Азербайджану), що навіть мала назву третьої України. Тут оселилися «здебільшого українські сектанти – народ досить культурний і працьовитий, оселений на родючій землі, в обставинах погідного клімату, він дійшов до доброї заможности, сів здебільшого хліб та бавовняник» [20, с. 125].

Тим не менш закавказькі українці потребували допомоги і торговельно-економічних преференцій від історичної Батьківщини. Крім того, як повідомляла Українська Крайова Рада на Закавказзі, лише-но від експорту цукру й хліба на місцевий регіональний ринок Київ міг щомісячно отримувати прибутків на суму у 325,5 млн. карбованців [46, арк. 39]. Ще у вересні 1918 р. Українська Крайова Рада звернулася до уряду Української Держави з пропозицією «утворити хоч би тимчасово в осередку Закавказзя у Тифлісі Торговельне агентство Українського Уряду усього Закавказзя з тим, щоб надалі, коли буде утворено дипломатичне представництво, це агентство підлягало би йому» [46, арк. 39зв]. 27 листопада 1918 р. з подібною пропозицією до міністра закордонних справ УД Г. Афанасєва звернувся Комітет з товарообміну Міністерства торгу і промисловості Грузії. Прагнучи поживити й посилити товарообмін між країнами, Комітет вважав за доцільне заснувати при Українському консульстві в Грузії «комісію, котра дозволяла б ввезення в Україну товарів, дозволених до вивозу Комітетом з Товарообміну Грузинської Республіки, і, навпаки, дозволяла б вивезення з України товарів, допущених до ввозу в межі Грузії» [46, арк. 53зв].

За час нетривалого існування Української Держави у формі гетьманату П. Скоропадського обома сторонами було підготовлено й в підсумкові укладено низку міждержавних (українсько-грузинських) договорів як політичного, так і фінансово-економічного характеру.

5 грудня 1918 р. Українська Державна встановила офіційні дипломатичні відносини з Грузинською Демократичною Республікою. При посольстві було започатковано Економічну раду, що займалася питаннями впорядкування товарообігу між країнами.

Того ж дня, 5 грудня 1918 р., було укладено широкий двосторонній договір між УД та ГДР, що складався із 22 статей та 6 розділів, зокрема: про загальні права громадян обох сторін; про консульські зносини; про торгівлю; про мореплавання; про транзит, про спеціальні конвенції, змішану комісію і термін договору.

У розділі «Про загальні права громадян» договору зазначалося, що громадянам кожної з обох договірних сторін надавалася, за умов дотримання ними законів країни, повна воля приїзду, подорожей або мешкання у будь-якій місцині на території обох держав (при цьому їм гарантувався повносяжний захист законів і влади як щодо особистості, так і щодо їхнього майна) (ст.1). Громадяни кожної із сторін отримували право набуття, володіння, користування і розпорядження майном як рухомим, так і нерухомим, а також земельними нетрями на таких самих підставах, як і місцеві громадяни (ст.2). Вони могли користатися такими ж правами, як і місцеві громадяни (ст.3), а також звільнялися від усілякої офіційної служби в суді, адміністрації чи цивільної. Не підлягали громадяни обох країн військовій службі (як сухопутній, так і морській), а також позбавлялися усіх повинностей, що накладалися через війну або надзвичайні обставини, за винятком того випадку, коли ці повинності пов'язані з фактом володіння нерухомістю і коли цим повинностям підлягали громадяни інших держав (ст.4). Громадяни кожної з договірних сторін мали право на території іншої сторони закладати акційні та всякого роду торговельні і операційні товариства, а також брати участь у вже існуючих подібного роду установах, користуючись такими ж правами, які надані у цих випадках місцевим громадянам. Акційні товариства, а також торговельні, промислові та фінансові підприємства, що законно діяли на території однієї з договірних сторін, визнавалися після реєстрації їх статутів або регуляментів відповідними органами іншої держави, такими, що мали законне право провадити свою діяльність в межах країни (ст.5). Щодо літературної і художньої власності, а також права на патенти, фабричні й торговельні рисунки й клейма, громадяни кожної з договірних держав могли користуватися такими ж правами і захистом, як і місцеві громадяни (ст.6).

Розділ «Про консульські зносини» визначав, що кожна із сторін мала право призначати до іншої генеральних консулів, консульських та торговельних

агентів у всі порти та місцевості іншої держави. Усі пільги й права зазначених представників означалися за принципом взаємності (ст.7).

У частині «Про торгівлю» йшлося про те, що громадяни кожної з обох країн відносно торгу і промисловості на території іншої користуватимуться такими ж правами, як і місцеві громадяни й не будуть обложені додатковими чи вищими митами, ніж місцеві громадяни (ст.8). Яко принцип установлювався для обох сторін обов'язок не чинити перепон взаємним торговельним зносинам. Однак, щодо тих товарів, які підлягали або могли підлягати державній монополії, або тих, до яких в інтересах гігієни, ветеринарної поліції або громадської безпеки необхідно було б застосувати заходи заборони, а також тих, щодо яких необхідно було б установити вивіз на підставі товарообміну, могли бути застосовані особливі умови (ст.9). Привозні з території Грузії в Україну і навпаки – з території України на територію Грузії товари звільнялися від вивізного мита, проте збиралося ввізне мито (в розмірі не меншій за ввізне мито на ці товари другою договірною стороною (ст.10). Не рахувався митом збір, який міг стягуватися кожною з договірних сторін при реєстрації вивозних з неї товарів (розмір згаданого реєстраційного збору установлювався в межах не більших за 2% вартості вивозного товару (ст.11). Торговці і промисловці, які жили в іншій державі, у випадку наявності легітиміційного посвідчення, виданих належними установами їх краю, та доказів, що одержали дозвіл на виконання промислів в своїй державі, мали право на території іншої сторони особисто або через комівожерів здійснювати закупівлі та, маючи при собі зразки товарів, приймати замовлення на території цього краю. Такі торговці і промисловці користувалися в обох державах щодо здійснення своєї діяльності такими ж правами, як і місцеві громадяни (ст.12). Обидві договірні сторони мали офіційно повідомляти одна одну про усі важливі законодавчі проекти на товаро–промисловому ґрунті (ст.13).

Розділом «Про мореплавання» вказувалося (ст.14), що українські судна та їхні вантажі у водах Грузії, а грузинські та їхні вантажі у водах України – користувалися у всіх випадках такими ж правами, як судна і вантажі місцеві. Усіляка пільга або привілей, які передбачалися однією зі сторін відносно третьої держави, тим самим поширювалися й на іншу сторону (допущеними із вищенаведених постанов винятками признавалися пільги, які були надані, або могли б бути надані крайовому торговельному флоту). Національна приналежність судна установлювалася відповідно до законів і постанов кожної держави на підставі документів і патентів, виданих відповідною владою (ст.15). Зовсім звільнялися від сплати ластових зборів в портах обох держав: 1) судна, які приходили з вантажами і з ними ж відходили і 2) судна, що переходили від одного порту до другого однієї з договірних держав (за наявності посвідчення про сплату цих зборів у будь–якому з портів цієї держави). Таке звільнення не поширювалося на збори: маяковий, лоцманський, буксирний та інші, які стягувалися за послугу і приладдя до вантаження та які оплачувалися й місцевими суднами (ст.16). При цьому будь–яке судно кожної із сторін, яке б сіло на міліну або зазнало аварії

близько берегів іншої сторони, користувалося тими ж пільгами, як і місцеві судна (ст.17).

У розділі «Про транзит» вказувалося на те, що усілякого роду товари, які перевозилися через територію однієї з сторін для другої сторони, мали бути звільнені від будь–якого транзитного мита з тим, однак, що порядок, установлюваний для захисту фіскальних інтересів держави, через яку товар перевозиться, мусив бути датований (ст.18). Українська Держава та Грузинська Демократична Республіка взаємно зобов'язувалися надавати допомогу транзитові (щодо ст.18) у всіх напрямках, які не виключалися для такого транспортування (ст.19).

Останній розділ «Про спеціальні конвенції, змішані комісії і термін договору» зазначав, що для упорядкування взаємовідносин фінансових і тих, що торкалися комунікації, а також поштових, телеграфних і телефонних зносин між обома договірними державами мали б бути укладені спеціальні згоди (ст.20). Для розробки ж питання про мита, про можливий митовий союз, про детальну розробку митних відносин, про способи реєстрації товарів, що вивозяться, та розмір зборів, мала бути сформована змішана комісія з чотирьох членів: 2 від України та 2 від Грузії. Вказаною комісією мали б вирішуватися також непорозуміння, які могли виникнути поміж Україною і Грузією при застосуванні цього питання. Коли ж те чи інше вирішення якогось питання у комісії не зібрало би більшості голосів, то питання мусило б вирішуватися або жеребом (коли члени комісії на це погоджувалися), або ж шляхом перенесення питання на вирішення третейського суду з відповідним застосуванням правил Гаагської конференції (ст.21).

Договір набирав чинності з моменту його підписання (за винятком §10, який до його ратифікації приймався у відповідне застосування тільки відносно товарів, якими компенсувався частинно або цілком ввіз і вивіз товарів однієї з договірних сторін до другої). По ратифікації договору кожній із сторін залишалося право відмовитися від договору (денонсувати його) в кожний час, при чому від дня повідомлення противної сторони про таке денонсування – договір зберігав силу ще протягом двох місяців (ст.22). Документ підписали представник Грузинської Демократичної Республіки В. В. Тевзая та товариш міністра торгу і промисловості Української Держави С. В. Бородаєвський [17, с. XXXV–XXXVIII].

7 грудня 1918 р. сторони також підписали Договір «Про товарообмін між Україною та Грузією», що врегулював торговельно–економічні взаємини двох держав, а також міжурядову Угоду про міжбанківські переказові операції, що упорядковувала взаємовідносини між грузинськими банками у Тифлісі (Тбілісі), Кутаїсі, Батумі, Поті, Сухумі у Грузії та українськими у Києві, Харкові, Одесі й Катеринославі.

Слід зазначити також і на тому, що в жовтні–грудні 1918 р. гетьманом П. Скоропадським та його оточенням виношувалися плани створення об'єднаного військово–політичного антибільшовицького блоку з України, Дону, Кубані, Тереку, Грузії, передкавказьких й закавказьких народів. Про це, зокрема, йшлося й під час особистої зустрічі гетьмана України П. Скоропадського з отаманом Всевеликого Війська Донського П. Красновим в жовтні 1918 р. Після листопадової революції в Німеччині

міністр закордонних справ Української Держави Г. Афанасьєв 4 листопада 1918 р. надіслав телеграми урядам Дону, Кубані, Терека, Грузії та до представника Добровольчої армії з пропозицією щодо проведення у Києві конференції з питань, пов'язаних із створенням об'єднаного антибільшовицького воєнного блоку [11, с. 191; 47, арк. 8, 12]. 16 листопада уряд навіть доручив Г. Афанасьєву скласти програму конгресу [34, арк. 47–47зв]. 20 листопада до вищевказаних урядів було надіслано повторну телеграму із пропозицією скликати конференцію 5 грудня, а 2 грудня ще одну із новою датою – 18 грудня 1918 р.

Проте, як згадував П. Краснов, такій військово-політичній спілці агресивно протидіяла денікінська Добровольча армія, що окрім боротьби з більшовизмом з метою відновлення єдиної, неподільної Росії, ставила собі за завдання також і «знищення самостійної України, самостійної Грузії, захіання на повну автономію Криму, Дону і Кубані» [18, с. 84]. Більше того, у відповіді ген. Драгомірова від імені Добровольчої армії уряд Півдня Росії відмовлявся надсилати своїх делегатів до Києва, пропонував зібрати конференцію у Катеринодарі чи Симферополі, але при цьому ультимативно вказував, що «участь грузинського уряду, ворожого до Росії і до Добровольчої армії, недопустима» [11, с. 192–193].

Після поразки Німеччини в Першій світовій війні її війська були виведені з території Грузії, а за умовами Мудроського перемир'я від 30 жовтня 1918 р. – й збройні сили Туреччини. Від грудня 1918 р. на території Грузії перебували англійські війська. В Україні ж 14 грудня 1918 р. було повалено гетьманат П. Скоропадського й до влади у Києві прийшла Директорія Української Народної Республіки.

Список використаних джерел

1. Бежуашвілі А. Від Дніпра до Кури: Україна і Грузія, дипломатичні відносини 1918–1920 рр. / А. Бежуашвілі // *Голос України*. – 1996. – 24 травня.
2. Великий українець: матеріали з життя та діяльності М. С. Грушевського. – К.: Веселка, 1992.
3. В Грузинском консульстве // *Одесский листок*. – 1918. – 4 жовтня.
4. Вісти з Української Центральної Ради. – 1917. – №3. – Квітень.
5. Гай–Нижник П. Україна – Грузія: становлення міждержавних і дипломатичних взаємин (1917–1921 рр.) / Павло Гай Нижник // *Україна дипломатична (Diplomatic Ukraine)*. – К., 2017. – Вип. XVIII.
6. Гай–Нижник П. Українська дипломатія й міжнародна фінансова політика урядів Центральної Ради, Української Держави (Гетьманату) та Директорії УНР (1917–1922 рр.) / Павло Гай Нижник. – К.: Дуліби, 2016.
7. Гасымлы М. Дж., Купчик О. Р., Дамиров А. У. Украинско-азербайджанские отношения: история и современность / М. Дж. Гасымлы, О. Р. Купчик, А. У. Дамиров. – К.: Изд. Дом Дмитрия Бурого, 2014.
8. Генеральное консульство Грузии в Одессе // *Одесский листок*. – 1918. – 17 вересня.
9. Грузинские консульства на Украине // *Одесские новости*. – 1918. – 4 липня.
10. Грузинский консул в Одессе // *Одесские новости*. – 1918. – 8 жовтня.
11. Деникин А. И. Очерки русской смуты / А. И. Деникин. – Т.4. – Париж, 1921–1926.
12. Державний вістник. – 1918. – №20. – 5 липня.
13. Державний вістник. – 1918. – №22. – 14 липня.
14. Державний вістник. – 1918. – №35. – 15 серпня.
15. Державний вістник. – 1918. – №58. – 13 жовтня.
16. Державний вістник. – 1918. – №72. – 19 листопада.
17. Дорошенко Д. Історія України 1917–1923 / Дмитро Дорошенко. – Т. II. Українська Гетьманська Держава 1918 року. – Нью-Йорк, 1954.
18. Краснов П. Н. Всевеликое войско Донское / П. Н. Краснов // *Белое дело: Избранные произведения в 16 книгах. Дон и Добровольческая армия*. – М.: Голос, 1992.
19. Лашко О. Україна–Грузія, стратегічне партнерство: Геополітичні пріоритети з позиції національних інтересів // *Розбудова держави*. – 1995. – №2.
20. Лотоцький О. В Царгороді / Олександр Лотоцький. – Варшава, 1939.
21. Матвієнко В. М. Українська дипломатія 1917–1921 років на теренах постімперської Росії / В. М. Матвієнко. – К.: Видавничо–поліграфічний центр «Київський університет», 2002.
22. Матяш І. Б. Українська консульська служба 1917–1923 рр. як державний інститут: становлення, функціонування, персоналії / І. Б. Матяш. – К.: Інститут історії України НАН України, 2016.
23. Народня воля. – 1917. – 12 вересня.
24. Народня воля. – 1917. – 14 листопада.
25. Наулко В. И. Развитие межэтнических связей на Украине (Историко-этнографический очерк). – К., 1975.
26. Нова Рада. – 1917. – 15 серпня.
27. Нова Рада. – 1917. – 10 вересня.
28. Нова Рада. – 1917. – 9 листопада.
29. Пипия Г. В. Германский империализм в Закавказье в 1910–1918 гг. – М.: Наука, 1978.
30. Робітнича газета. – 1917. – 1 квітня.
31. Торговые отношения между Грузией и Украиной // *Одесский листок*. – 1918. – 24 вересня.
32. Украинская дипломатическая миссия в Грузию // *Одесский листок*. – 1919. – 18 лютого.
33. Царцидзе Т. Діяльність Генерального консульства Грузії в Одесі (1918–1919 рр.) / Тимур Царцидзе // *Одескї вісті*. – 2015. – 25 липня.
34. ЦДАВО України. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.7.
35. Там само. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.24 а.
36. Там само. – Ф.1064. – Оп.1. – Спр.27а.
37. Там само. – Ф.1064. – Оп.2. – Спр.18.
38. Там само. – Ф.1118. – Оп.1. – Спр.3.
39. Там само. – Ф.1118. – Оп.1. – Спр.17.
40. Там само. – Ф.2592. – Оп.1. – Спр.28.
41. Там само. – Ф.2592. – Оп.1. – Спр.37.
42. Там само. – Ф.2592. – Оп.1. – Спр.99.
43. Там само. – Ф.3690. – Оп.1. – Спр.17.
44. Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.125.
45. Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.134.
46. Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.135.
47. Там само. – Ф.3766. – Оп.1. – Спр.146.
48. Horak S. The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918 / Stefan Horak. – New-York: Columbia University Press, 1988.

References

1. Bezhuashvili A. Vid Dnipra do Kury: Ukraina i Gruzija, dyplomatychni vidnosyny 1918–1920 rr. / A. Bezhuashvili // *Holos Ukrainy*. – 1996. – 24 travnya.
2. Velykyi ukrainits: materialy z zhyttya ta diyalnosti M. S. Hrushevskoho. – K.: Veselka, 1992.
3. V Gruzinskom konsulstve // *Odesskiy listok*. – 1918. – 4 zhovtnya.
4. Visty z Ukrainskoi Tsentralnoi Rady. – 1917. – №3. – Kvitenn.
5. Hai–Nyzhnyk P. Ukraina – Gruzija: stanovlennya mizhderzhavnykh zvyazkiv i dyplomatychnykh vzaemyn (1917–1921 rr.) / Pavlo Hai–Nyzhnyk // *Ukraina dyplomatychna (Diplomatic Ukraine)*. – K., 2017. – Vyp. XVIII.
6. Hai–Nyzhnyk P. Ukrainska dyplomatiya i mizhnarodna finansova polityka uryadiv Tsentralnoi Rady, Ukrainskoi Derzhavy (Hetmanatu) ta Dyrectorii UNR (1917–1922 rr.) / Pavlo Hai–Nyzhnyk. – K.: Duliby, 2016.
7. Hasymlly M. Dzh., Kupchuk O. R., Damirov A. U. Ukrainsko-azerbadzhanske otosheniya: istoriya i sovremennost / M. Dzh. Hasymlly, O. R. Kupchuk, A. U. Damirov. – K.: Izd. Dom Dmitriya Burago, 2014.
8. Heneralnoe konsulstvo Gruzii v Odesse // *Odesskiy listok*. – 1918. – 17 veresnya.
9. Gruzinskie konsulstva na Ukraine // *Odesskie novosti*. – 1918. – 4 lyupnya.

10. Gruzinskiy konsul v Odessa // Odesskie novosti. – 1918. – 8 zhovtnya.
11. Denikin A. I. Ocherki russkoy smuty / A. I. Denikin. – T.4. – Parizh, 1921–1926.
12. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №20. – 5 lypnya.
13. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №22. – 14 lypnya.
14. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №35. – 15 serpnia.
15. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №58. – 13 zhovtnya.
16. Derzhavnyi vistnyk. – 1918. – №72. – 19 lystopada.
17. Doroshenko D. Istoriya Ukrainy 1917–1923 / Dmytro Doroshenko. – T. II. Ukrainka Hetmanska Derzhava 1918 roku. – N'yu–York, 1954.
18. Krasnov P. N. Vsevelikoe voysko Donskoe / P. N. Krasnov // Beloe delo: Izbrannye proizvedeniya v 16 knihakh. Don i Dobrovolskaya armiya. – M.: Holos, 1992.
19. Lashko O. Ukraina–Gruzija, stratehichne partnerstvo: Neopolitychni pryorityty z pozytisii ntsionalnykh interesiv // Rozbudova derzhavy. – 1995. – №2.
20. Lototskyi O. V Tsarhorodi / Oleksandr Lototskyi. – Warshava, 1939.
21. Matvienko V. M. Ukrainka dyplomatiya 1917–1921 rokov na terenakh postimperskoi Rosii / V. M. Matvienko. – K.: Vydavnycho–polihrafichnyi tsentr «Kyivskiy universytet», 2002.
22. Matyash I. B. Ukrainka konsulska sluzhba 1917–1923 rr. yak derzhavnyi instytut: stanovlennya, phunkcionuvannya, personalii / I. B. Matyash. – K.: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2016.
23. Narodnya volya. – 1917. – 12 veresnya.
24. Narodnya volya. – 1917. – 14 lystopada.
25. Naulko V. I. Razvitie mezhetnicheskikh svyazey na Ukraine (Istoriko–etnographicheskyy ocherk). – K., 1975.
26. Nova Rada. – 1917. – 15 serpnia.
27. Nova Rada. – 1917. – 10 veresnya.
28. Nova Rada. – 1917. – 9 lystopada.
29. Pipiya G. V. Germanskiy imperializm v Zakavkaz'e v 1910–1918 gg. – M.: Nauka, 1978.
30. Robitnycha hazeta. – 1917. – 1 kvitnya.
31. Torgovye otnosheniya mezhdru Gruziei i Ukrainoi // Odesskiy listok. – 1918. – 24 veresnya.
32. Ukrainskaya diplomaticheskaya missiya v Gruziiu // Odesskiy listok. – 1919. – 18 lyutoho.
33. Tsartsidze T. Diyalmist Generalnogo konsulstva Gruzii v Odesi (1918–1919 rr.) / Tymur Tsartsidze // Odeski visti. – 2015. – 25 lypnya.
34. TSDAVO Ukrainy. – F.1064. – Op.1. – Spr.7.
35. Tam samo. – F.1064. – Op.1. – Spr.24 a.
36. Tam samo. – F.1064. – Op.1. – Spr.274.
37. Tam samo. – F.1064. – Op.2. – Spr.18.
38. Tam samo. – F.1118. – Op.1. – Spr.3.
39. Tam samo. – F.1118. – Op.1. – Spr.17.
40. Tam samo. – F.2592. – Op.1. – Spr.28.
41. Tam samo. – F.2592. – Op.1. – Spr.37.
42. Tam samo. – F.2592. – Op.1. – Spr.99.
43. Tam samo. – F.3690. – Op.1. – Spr.17.
44. Tam samo. – F.3766. – Op.1. – Spr.125.
45. Tam samo. – F.3766. – Op.1. – Spr.134.
46. Tam samo. – F.3766. – Op.1. – Spr.135.
47. Tam samo. – F.3766. – Op.1. – Spr.146.
48. Horak S. The First Treaty of World War I. Ukraine's Treaty with the Central Powers of February 9, 1918 / Stefan Horak. – New–York: Columbia University Press, 1988.

Hai–Nyzhnyk P. P., Doctor of Historical Sciences, Academician of the Ukrainian Academy of Sciences, Head of the Department of Historical Studies at the Research Institute of Ukrainian Studies (Ukraine, Kyiv), Hai–Nyzhnyk@ukr.net

Formation of Ukrainian–Georgian diplomatic relations for the Central Council of the UPR and the Ukrainian State under P.Skoropadsky Hetmanat (1917–1918)

The article highlights the process of adjustment of Ukrainian–Georgian relations for the Central Council during the Ukrainian People's Republic and the establishment of diplomatic relations between the Ukrainian State (for Hetman Skoropadsky) and the Georgian Democratic Republic.

Keywords: Ukrainian–Georgian relations, the UPR, Ukrainian State, Georgian Democratic Republic.

* * *

УДК 930(477)

Піковська Т. В., кандидат історичних наук, старший викладач кафедри права факультету менеджменту та права, Вінницький національний аграрний університет (Україна, Вінниця), Tetiana261285@i.ua

ВПРОВАДЖЕННЯ НОВИХ ФОРМ ВЕДЕННЯ СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА В 20-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

Відзначено, що після утвердження радянської влади її політика втілювала ідеологічні концепції більшовицької партії, яка стала правлячою і визначала напрями та конкретні шляхи економічного розвитку України, в тому числі й в її аграрному секторі. Вони були визначені у рішеннях X з'їзду РКП(б), який відбувся у березні 1921 року, про нову економічну політику (НЕП). Перехід до НЕПу сприяв бурхливому розвитку господарської ініціативи, з'явилися орендарі, маклери, торговці, комісіонери. НЕП сприяв розвитку господарської ініціативи селянства, вирішенню питань про форми власності та господарювання в аграрному секторі. Досліджено абсолютно нові типи об'єднань задля обробітку землі, які виникли в цей період: кооперативи, комуни, радгоспи. Встановлено, що кожна з цих форм сільськогосподарської кооперації мала своєрідну структуру та мету діяльності. Кооперація мала на меті проводити загатилю сільськогосподарської та забезпечення селян промисловою продукцією.

Ключові слова: нова економічна політика, сільське господарство, сільська кооперація, кооперативи, сільськогосподарська продукція, оренда землі.

Початок 20-х років ХХ ст. ознаменувався для українського селянства провалом політики воєнного комунізму. Навесні 1921 р. держава спромоглася виконати продрозкладку менш як на 40%, створити державний хлібний фонд у запланованих розмірах не вдалося. Наслідками цієї політики стали збройний опір селянства, загальне зубожіння сільського населення та голод у південних губерніях 1921–1923 рр. Все це змусило радянську владу перейти до нової економічної політики (непу).

Проблему розвитку форм ведення сільського господарства в умовах непу займались А. Лубчинський [1], І. Фареній [2], В. Тимченко [3]. Особливості форм господарювання в контексті становлення тоталітарного режиму здійснив О. Ганжа [4]. Такі науковці як О. Завальнюк [5], І. Рибак [6] О. Каденюк [7], П. Панченко [8] здійснили комплексні дослідження аграрної історії України висвітливши у своїх працях проблеми форм господарювання доби непу.

Метою статті є дослідити форми ведення сільського господарства, які були впроваджені в 20-х роках ХХ ст. в рамках проведення непу, визначити особливості сільськогосподарської кооперації в умовах тоталітарного режиму.

Після закінчення громадянської війни на території Наддніпрянської України утвердилася радянська влада, її політика втілювала ідеологічні концепції більшовицької партії, яка стала правлячою і визначала напрями та конкретні шляхи економічного розвитку України, в тому числі й в її аграрному секторі. Вони визначені у рішеннях X з'їзду РКП(б), який відбувся у березні 1921 року, про нову економічну політику (НЕП) [4, с. 156]. З'їзд вирішив замінити продрозверстку натуральним податком. Дозволялась вільна торгівля. Перехід до НЕПу сприяв бурхливому розвитку господарської ініціативи, з'явилися орендарі, маклери, торговці, комісіонери, банківські ділки. НЕП сприяв розвитку господарської ініціативи селянства, вирішенню питань про форми власності та господарювання в аграрному секторі [3, с. 141].

В результаті цієї політики на селі виникали абсолютно нові типи об'єднань задля обробітку землі: